

BUZOGÁNY DEZSŐ

MELANCHTHON FÜLÖP, AZ ERDÉLYI REFORMÁTUS EGYHÁZ ŐSATYJA

Első lelkészi stációm idején, a reformáció-
ónak szentelt emlékünnepen Kálvinról
beszéltem, említvén a gyülekezet előtt,
hogy francia származású volt, és genfi reformá-
torként működött, neve pedig Jean volt. Az is-
tentisztelet és emlékbeszéd végeztével a gyüle-
kezet néhány tagja őszinte szent felháborodással
fordult hozzám, és valami ilyesmit mondott: Ve-
lünk már aztán ne próbálja meg elhíttetni tiszte-
letes úr, hogy Kálvin János nem magyar ember
volt... Igazuk volt. Akiket református népünk
megszeret és szívébe fogad, azt megajándékozta
névének magyar változatával. Van már Luther
Mártonunk és Kálvin Jánosunk. Én most itt vé-
dőbeszédet kívánok mondani eredeti nevén
Philip Melanchthon személye mellett, legyen ő
a mi Melanchthon Fülöpünk vagy Fülöp meste-
rünk, ahogyan őt eleink is nevezték. Teszem ezt
annak tudatában, hogy összekötő kapocs volt ő
Luther és Kálvin között, és református egyhá-
zunkat voltaképpen neki köszönhetjük. Remé-
lem e néhány oldalnyi előadás után ez a különös
mondat megszeli, és egyértelművé válik.

Alig hiszem, hogy például reformációi em-
lékünnepen valaki is foglalkozott volna
Melanchthon Fülöp személyével. Sokan talán
egyáltalán nem is hallották még ezt a nevet. Pe-
dig beletartozik ő az első reformátori nemzedék
csapatába, méghozzá a csatársor tagja, élvonal-
beli játékos, Luther kedvelt lelkésztestvére és bar-
rátja, munkatársa és segítője abban a küzdelemben,
amelyet a reformáció idején felvállalt.

...kerüljön be az erdélyi
reformátori panteonba
Philip Melanchthon
személye is az őt
megillető helyre Luther
és Kálvin közé,
Melanchthon Fülöpként.

Melanchthon nélkül aligha sikerült volna neki számos kérdést megoldania. Ki volt hát ez a személy?

A lexikonok így emlékeznek meg róla – a Wikipédiát idézem –: eredeti neve *Philipp Schwartzerdt*. Pfalz választófejedelemség területén, Brettenben született 1497. február 17-én, és Wittenbergben tért örök nyugalomra, 1560. április 19-én. Német teológus, reformátor, Luther munkatársa. Eredeti nevét görög fordításban használta. Heidelbergben és Tübingenben tanult, ahol már 1514-ben előadásokat tartott az arisztotelészi bölcselet és a klasszikusok köréből, 1518-ban a görög nyelv és irodalom tanára lett Wittenbergben. Itt csakhamar Lutherhez csatlakozott, tiszta gondolkodást és világos kifejezési módot adott Luther eszméihez, dialektikai ügyességéhez és exegetikai jártasságához. Szelíden mérsékelni igyekezett Luther heveskedő kitöréseit. 1521-ben adta ki *Loci Communes Rerum Theologicarum* című művét, amely az első nagy protestáns munka a dogmatikai teológia területén, s mely a szerző életében több mint 50 kiadásban jelent meg. Az ágostai hitvallás készítésében (1530) rendkívül fontos szolgálatot tett a protestantizmus ügyének. 1541-ben Wormsba és csakhamar ezután Regensburgba ment, hogy az ottani értekezleteken védje a protestantizmus érdekeit, de míg engedékenysége kárba veszett a pápai követnél, a saját pártját is maga ellen ingerelte engedményeivel. Luther halála után még inkább elvesztette a lutheránusok bizalmát mind a római katolikusoknak a békesség kedvéért tett engedményeivel, mind az úrvacsoratanban a kálvini irányhoz való közeledésével. Élete végéig folytonos teológiai vitákba bonyolódott, amelyek rendkívül bántották békés lelkületét. Kora tanárként nagyra becsülte, a „Praeceptor Germaniae“ jelzőt adományozták neki. Európa minden részéből özönlöttek hozzá a hallgatók. Írt görög és latin grammatikát, kommentárokat adott ki több klasszikus íróról, a Septuagintáról, bibliai könyvekről; írt erkölcsi irányú műveket; szerkesztett hivatalos okmányokat, nyilatkozatokat, értekezéseket, válasziratokat; széles körű levelezést folytatott barátaival és kora vezetőivel. Összes műveit Gottlieb Bretschneider adta ki *Corpus Reformatorum* című nagy munkájában (28 kötet, 1834-60).

Eddig az enciklopédia, amely, szó se róla, igen tömören és a lényegre tekintve foglalja össze mindazt, amit életéről, alapszinten tudnunk kell. Az alább ismertetett összefoglaló rávilágít tudós egyénisége két igen jellegzetes és egyaránt fontos összetevőjére, amelyet nem lehet egymástól különválasztani: humanizmusára és reformátori habitusára. Így lett belőle a kor igen érdekes és eredeti tudóstípusa, amelyet így lehetne e két szóban meghatározni: humanista reformátor. Nézzük meg külön-külön ezeket a személyiségi összetevőket.

Melanchthon, a humanista

■ Melanchthont is úgy tartja számon az egyháztörténelem mint *humanista reformátort*. Többnyire pontos képünk van arról, hogy mit jelentett személyére nézve az utóbbi, a reformátori jelző, hiszen a róla szóló egyháztörténeti munkák többnyire reformátori arcélét rajzolják meg. Szép számmal születtek humanista tudományosságát és képzettségét feldolgozó munkák is. Érdemes tehát elidőznünk néhány pillanatra Melanchthon személyiségének humanista összetevőjénél, hiszen reformátori munkájának igen jelentős támaszát kapta a humanista tudományosság területéről, mely képzettség hozzásegítette ama nagyarányú teljesítményhez, amelyre a mai napig büszke – joggal – a lutheránus egyház: máig érvényben lévő hitvallása, az *Ágostai Hitvallás* szinte ötszáz esztendeje dicséri

kiváló rendszerező képességét, gondolkozása szisztematikus fegyelmezetttségét, éles dialektikai látását. Mindez elképzelhetetlen lett volna humanista műveltség, közelebbről a dialektika (logika) és a retorika terén szerzett jártassága nélkül.

Melanchthon a lutheri reformáció lelkes híve, de ez nem jelentette azt, hogy idegenkedett a klasszikus (pogány) tudományosság azon diszciplínáitól, amelyeket a középkori és a korabeli tudományosság a *hét szabad művészet* gyűjtőnév alatt emlegetett. E tudományágakhoz neveltetése jellegéből adódóan természetesen kapcsolódott. Tette mindezt úgy, hogy közben nem maradt hűtlen Istennek a reformáció idején újra felfedezett ígéjéhez. Lehetőséget és segítséget látott viszont azokban Isten ígéje megértési folyamatában, és eszközt az új egyházi tan továbbadására. Tudomásunk szerint a reformáció első generációjához tartozó tudósok között ő volt az első, aki alkalmassá tette e diszciplínákat arra, hogy a protestáns tanrendszer kiépítésében hasznos eszközökké váljanak. Különösen a trivium (grammatika, dialektika és retorika) tárgyaiban látta meg a protestáns hermeneutika és ígéhirdetés alkalmas eszközeit. Folió nagyságú 28 kötetben újra kiadott életműve minden kétséget kizáróan meggyőz erről.

De legalább ennyire bizonyos az is, hogy a klasszikus szellemi örökség tette őt a reformáció egyik igen jelentős újkori gondolkodójává és rendszerező elméjévé. Módszerének, és nyugodt lélekkel kimondhatjuk: protestáns keresztyén filozófiájának (az arisztotelészi rendszerezési elmélet zártsága miatt) természetesen megvannak a korlátai. De hadd tegyük fel a retorikai kérdést: mi lett volna Luther dinamikus, értelemes és kezdetben pillanatnyi igényekre válaszoló reformátori gondolatainak és írásmagyarázatainak a sorsa, ha azokat Fülöp mester nem szorította volna be a tudományos rendszer keretei közé? Semmiféle szétszórtságot nem akarunk számon kérni Luthertől, tudomásunk szerint ilyen nem volt. Csúncsak több figyelmet szeretnénk kérni a mai hallgatóságtól Melanchthon személynéne, aki, véleményünk szerint, érthetően de méltatlanul került a háttérbe, Luther árnyékába. Humanista műveltsége összetevőinek alapvonásai fénycsóvaként világítanak rá éles elméjére és képzettségére, melyet a reformátori tudományosság szolgálatába állított. A tudományos világ kizárólag utódát, az ugyancsak kiváló protestáns gondolkodó Petrus Ramust tisztelte meg az „*usuarius*” jelzővel, amiért minden tudományos, elsősorban pedig dialektikai rendszerével használni akart. Megítélésünk szerint a jelző legalább annyira talál Melanchthonra is, és hajlunk azon feltételezés felé, hogy a melanchthoni gyakorlatias gondolkodásnak köze volt a Ramus-féle keresztyén dialektika megszületéséhez. Kiváló gyakorlati érzékkel ugyanis Melanchthon teremtette meg a Biblia eredeti szövegének vizsgálatára (egzegézisére) alapozott, világos, áttekinthető szerkezetű, precíz fogalmazású prédikációírási gyakorlatot és írásmagyarázatot. Meggyőződésünk, hogy egyedülálló képzettségére és gyakorlatiasságára, szelídségére és szívós munkájára, egyszerűen igazi humanista tudós jellemére akart utalni maga Luther is, amikor úgy beszélt róla, mint aki csendesen lépegetve a nyomában járt, és keze nyomán szilárd meder mélyült az egyház megújulását szolgáló mennyei tannak. Ezért illesse őt a kései utód őszinte csodálata és elismerése.

Melanchthon, a reformátor

■ Nem szokásom meghökkentő kijelentéseket tenni, de úgy érzem ez alkalommal mégis meg kell tennem: ha nincs Melanchthon Fülöp, talán el sem jutunk Erdélyben a református egyház megalakításáig, vagy ha arra egyáltalán sor ke-

rül, csak későbbi időpontban történt volna meg, megalakulása esetén pedig, ismerte a század második felének viharos és zűrzavaros politikai/teológiai életét, létszámában mindenképpen kisebb lett volna, mint volt. A diákoknak leegyszerűsítve azt szoktam mondani, hogy Erdélyben reformátussá válásunk egyszerű, mindennapi, sőt banálisnak is nevezhető dologon múltott: Wittenbergben az erdélyi magyar diákok egyetemi tanteremválasztásán, vagyis jó néhányan nem a Luther órájára jártak, hanem másik tantermet választottak, azt, ahol Melanchthon tartotta az órát. Miért történhetett ez így?

Természetesen a reformáció legmarkánsabb, legeredetibb és persze a legnagyobb alakja Németországban Luther volt és marad. Mint ilyen igen nagy hatást gyakorolt kora valamennyi tanulni vágyó diákjára, és őket Wittenbergbe vonzotta; az erdélyieket is. A Transzilvániából oda sereglő fiatalok között két náció is volt: igen tekintélyes a szász ifjú peregrinusok, vagyis egyetemlátogatók száma, de mellettük tekintélyes erdélyi magyar jelenléttel is számolhatunk. A szászok érdeklődése érthető, hiszen Erdélybe költözésük óta eltelt néhány száz esztendő alatt nem szakadt meg a nyelvi és kulturális kapcsolat az anyaországgal, előnyük az erdélyi magyarokhoz képest az volt, hogy anyanyelvük egyezett a Lutherével. Természetesnek kell tehát tekintenünk, hogy elsősorban Luthert hallgatták. Magyar diákjaink sem vetették meg a nagy reformátort, és rendszeresen eljártak órájára, hallgatták és csodálták őt, és csak akkor kezdtek el értetlenül egymásra nézni, amikor Luther a latinul tartott órát megszakította, és a heves magyarázat lendületében, a bibliai igazságok felfedezésével járó intenzív élmény hevében németül folytatta gondolatmenetét. Az erdélyi magyarok közül pedig igen kevesen ismerték Luther anyanyelvét, hiszen a korabeli erdélyi iskolákban csak latint tanultak (több éven át, igen alaposan, el is sajátították azt a legfinomabb részletekig). Egy idő után tehát átpártoltak Fülöp mesterhez, aki ifjú korában, nagybátyja, Reuchlin és Erasmus mellett, alapos humanista műveltségre tett szert, tehát igen választékosan beszélt mind latinul, mind görögül. Emellett aztán a teológiai tárgyak mellett szívesen tanultak volna egyebet is, olyan diszciplínákat, amelyek műveltségüket erősítették, ezeket pedig igen alaposan elsajátíthatták Melanchthon óráján. Nem beszélve arról, hogy lakásán, ma így neveznénk: bibliaórát tartott nekik, többen családi asztalánál kaptak élelmezést. Az átpártolásnak kezdetben szinte semmi jelentősége nem volt, és csak ártatlan dolognak tűnt. Akkor vált érdekessé, és persze egyházunk megalakulására nézve meghatározóvá, amikor a reformáció századának második harmadában felerősödött Erdély-szerte is a kor teológiai köreit igen nagy izgalomban tartó második úrvacsoravita. Az úrvacsoraviták első felében protestáns teológusaink azt próbálták meg tisztázni, hogy milyen formában van jelen Krisztus az úrvacsora jegyeiben, illetve a jegyek kiszolgáltatása során. Zwingli, a svájci reformátor azt mondta, hogy Krisztus az úrvacsorában csak lelkileg van jelen, Luther pedig azt, hogy testileg is. Ebben az első korszakban Melanchthon tanítása egyezett a Lutherével. A második úrvacsoravita idejére megváltozott a helyzet. Az első, nagyobb változást az jelentette, hogy közben Luther 1546-ban eltávozott az élők sorából. A másik az volt, hogy az úrvacsoráról vallott két álláspontot néhány korabeli teológus megpróbálta közelíteni egymáshoz, ők voltak a *media sententia*, vagyis a közvetítői álláspont képviselői, és érdekes módon valamennyien jól képzett, rugalmas és nyitott gondolkodású humanisták voltak. Tanításuk, sajnos, nem került be mélyen az európai protestáns gondolkodásba, mindazonáltal mégis jelentős volt a református tanfejlődés szemszögéből nézve. Közéjük tarto-

zott Johannes Oecolampadius (1482–1531) svájci teológus, Martin Bucer (1491–1551) és Wolfgang Capito (1478–1541) Stassburgból, de e csoport legnagyobb formátumú gondolkodója talán mégis Melanchthon volt. Ők nem vallották minden részletében a testi jelenléteket az úrvacsora jegyeiben, de nem fogadták el csak a pusztá lelki jelenlét tanát sem, mert ez a sákramentum objektivitását veszélyeztette.

Melanchthon hagyatékában több mint 7000 magánlevél található. Jó néhány évvel ezelőtt azzal a reménységgel fogtam hozzá végigolvasni a levelezését, hogy e műfajban személyesebben reagál a körülötte zajló eseményekre, tehát az úrvacsorával kapcsolatos vitákra is, hiszen gyönyörű hitvallásokká csiszolt kiadott könyveiben hiába keresünk részletkérdéseket. Egy-két ilyen témájú levéllel megismerkedve azzal a sejtéssel olvastam tovább a terjedelmes levelezést (a reformátorok szellemi hagyatékát újraközlő *Corpus Reformatorum* csaknem 9 fél ívrétű kötete néhány ezer hasábjáról van szó), hogy talán több érdekes megállapítás is meghúzódik a levelekben. Sejtésem beigazolódott: a remélnél jóval gazdagabb anyagot találtam az úrvacsoratan részletkérdéseiről. Ezek alapján egy mondatnyi megállapítást nyugodt lelkiismerettel leírhatok: Melanchthon úrvacsoratan történeti fejlődése során elhajolt a Luthert követő lelkészek *corporális prezenciát* valló kései tanításától, és tanbeli fejlődése második korszakában a reálprezenciának sem részleteit, sem következményét nem vállalta és nem vallotta.

Persze a saját álláspontját nyíltan is vállalta, bár nem tudott akkora publicitást szerezni neki, mint Luther a magáénak. Megmaradt szűk körű baráti társasága keretei között, és ezt csak valamivel nőtte túl később filippistáknak nevezett követői révén. Nos álláspontját tanári munkája során nyíltan hirdette, ezzel tehát az óráján megjelent erdélyi magyar diákok megismerkedhettek. Ennek is csak később lett jelentősége, amikor már itthon, Erdélyben vállaltak szolgálatot egyik-másik gyülekezetben. A század második felében felerősödött a svájci reformatori teológia hatása Erdélyben is, különösképpen Bullinger Henrik (1504–1575) írásai folytán. Ekkor a Melanchthon közvetítői tanításával korábban már megismerkedett magyar ajkú reformátoraink meglepetten kapták fel fejüket, és örömmel nyugtázták, hogy a második generációhoz tartozó svájci reformátorok tanítása mennyire hasonlít arra, amit Fülöp mestertől tanultak. A terepet tehát Melanchthon korábban előkészítette, és a befogadó közeg ráhangolását végezte első szinten Bullinger, aztán Kálvin tanítása befogadására.

Következésképpen erdélyi református egyházunk kialakulásának körülményeit vizsgálva a döntő korszakot Melanchthon befolyása felerősödésének az időszakában határozzuk meg, és korabeli erdélyi teológusainknak a svájci tanok irányába tett legelső határozott lépését az ő tanításából kiérződő közvetítői bátorításnak kell tulajdonítanunk. Erdélyben reformátussá válásunk kulcsa tehát Melanchthon. Őszinte meggyőződésből táplálkozó közvetítői magatartása és toleranciája tette őt alkalmassá arra a szerepre, amelyet mindig következetesen vállalt, és amellyel a szétszakadt protestantizmus részegyházainak a közeledését szolgálta. Reformátusokként is közünk van tehát hozzá, mégpedig elég sok, megérdemelte hát megemlékezésünk néhány mondatát és a hallgatóság pár percnyi idejét és türelmét. Legyen e megemlékezés és kiállítás egyben névadó alkalom is, erdélyi református népünk naivan is megkapó gyakorlata szerint: kerüljön be az erdélyi reformatori panteonba Philip Melanchthon személye is az őt megillető helyre Luther és Kálvin közé, Melanchthon Fülöpként.